

Kategorie

Od té doby, kdy staří Řekové vynalezli pojmy a pojmové myšlení, se filosofie musí zabývat zcela novou problematikou, která je soustředěna právě na tuto stránku lidského myšlení. Mezi pojmy existují mj. vztahy toho druhu, že jeden obecnější pojem může „pokrývat“ nebo do sebe „zahrnovat“ (implikovat) řadu pojmů méně obecných. V takovém případě lze vztah mezi obecnějším a méně obecným pojmem stanovit jedním druhem definice, jejíž pomocí podřadíme méně obecný pojem onomu obecnějšímu a blíže jej odlišíme od jiných, podobně podřaděných pojmů určením jeho zvláštní kvality (differentia specifica), jíž se ode všech ostatních liší. Takové vymezení pojmu je možné díky tomu, že téměř ke každému pojmu můžeme najít pojem nejbližší obecnější (genus proximum). Z tohoto pravidla existuje několik výjimek, jež představují pojmy tak obecné, že žádný obecnější pojem, do něhož by mohly být zahrnuty a který by jim tak byl logicky nadřazen, nelze najít. A právě takovým nejobecnějším pojmům říkáme kategorie. Náleží k nedostatkům dlouhé filosofické tradice, že nechávala pojmovou analýzu upadat do konfuze s analýzou tzv. intencionálních předmětů. V důsledku toho i klasická kategoriální analýza se vlastně nikdy neomezovala a ani nemohla a nadále nemůže omezovat na zkoumání samotných kategorií jakožto pojmů. Na druhé straně však zůstává do značné míry nevyjasněná funkce intencionálních předmětů, příslušných k jednotlivým kategoriím.

Mikrokosmos

Část světa, kterou lze považovat za jakýsi „malý svět“, jako svět pro sebe, v němž se jakoby opakují vztahy, jež panují ve velkém světě (makrosvětě, makrokosmu). Kdysi se stalo zvykem označovat člověka za mikrokosmos; docela stejným oprávněním bychom za takový mikrokosmos mohli považovat každou živou bytost. Někteří fyzikové považují za mikrokosmos dokonce atom. Takové užití slova ovšem zpochybňuje původně význam slova kosmos, tedy svět (krásně uspořádaný svět, jak tomu rozuměli staří Řekové), neboť ruší rozdíl mezi pravými jsovcy a mezi jejich hromadami nebo vnějšně uspořádanými strukturami.

Slovo

Samo slovo souvisí se „sláva“, „slavný“ = slovatný, z indover. k'leu-os, u nás sleuos > slovos > slovo, znamenalo dobrou též pověst, proslulost, slynutí; starosl. slovo je i homilie, proslov, výklad; vocabulum je až poslední (říká Machek, 557).

Společnost

Česky „spolu“ zamenalo původně „s polu“ = s polovice („uspolku“), tedy napůl, každý půl, později každý svou část. Zřetelně je tím důraz položen na účastníky spolku či spolčení, nejprve je nutno najít společníka, aby bylo možno ustavit spolek. Společnost je to, co všichni (tj. určitý počet jednotlivců) podnikají společně.

Slovník - rzh. 18.2.1992

Co je společnost

Největší myslitelé si už odedávna uvědomovali, že člověk se něčím bytostně liší ode všech živých bytostí, a pokoušeli se to odhalit a vyslovit. V jednom takovém pokusu je položen důraz na to, že jde o bytost společenskou a přímo politickou. Bohužel se tomu málokdy správně rozumí. Také mezi zvířaty najdeme vedle jedinců nebo dvojic samotářsky žijících stáda nebo smečky, a tak máme za to, že společenskost člověka je jenom zvláštním, vyspělejším a složitějším druhem stádovosti. Ve skutečnosti jde u člověka o něco pronikavě nového v tom, jak sociální vztahy zasahují do lidské přirozenosti a proměňují ji, resp. jak ji podřizují společenským závazkům, které z ničeho přirozeného nevyplývají a na přírodě ani přirozenosti nemohou být založeny. Jestliže kdysi Aristotelés měl za to, že člověk je od přírody tvor společenský, dnes si stále více uvědomujeme, že jeho zvláštní, specifická společenskost z něho dělá spíše tvora nepřirozeného, nebo - jak to vyslovil francouzský spisovatel Vercors - nepřirozené zvíře.

Transcendentní

Jsoucno, které je na základě reaktivity s to se aktivně vztahovat k jiným událostem, je schopno transgrese. Nejde-li jen o akci nazdařbůh, musíme předpokládat v rámci jsoucna jistý okrsek, v němž jsou uchovávány informace, tj. data, údaje o jiných událostech (z vnějšího okolí události). Jsoucna nejvyšších typů jsou schopna se vztahovat nejenom za pomoci těchto informací k jiným událostem a k jejich vzájemnému postavení a vztahům, ale také k těmto informacím o nich, tj. k této své zvláštní sféře a zejména ke svému vztahování k této sféře. V takovém případě mluvíme o vyšších typech zpětných vazeb, jež posléze vrcholí v tzv. reflexi. Jako transcendentní můžeme označovat pouze aktivní vztah, tedy aktivitu, transcendování. Pochybný zvyk mluvit o transcendentních skutečnostech (jsoucnech) je důsledkem tradiční filosofické tendence k objektivacím (či objektivacím), v daném případě ovšem zcela nelegitimním. (Od latinského slovesa transcendo, tedy trans-scando, přičemž scando znamená šplhati.)

Transeuntní

Každé jsoucno je událostí a jakožto událost se děje. Toto dění spočívá v tom, že událost začíná svým počátkem a pak postupuje tím, jak prochází všemi svými jsoucnostmi, až i tou poslední skončí. Tento postup událostního dění kupředu je charakteristický pro všechny typy událostního dění a také pro události nepravé (tj. které nejsou integrovány zevnitř). (Od latinského slovesa transeo = jdu za, přes, přecházím dál.)

Transientní

Viz: transeuntní.

Transitivní

Termín ve formální logice; je-li $A > B$ a $B > C$, pak $A > C$.

Transgresivní

Každá vnitrosvětelná událost je do rámce jiných událostí (a posléze celé skutečnosti dané oblasti a dané úrovně) zapojena díky reaktivitě své a reaktivitě jiných událostí. Má-li nějaké jsoucno (a tedy událost) reagovat na jinou událost, musí vykonat víc než pouze postrup transeuntní, neboť musí jednak být aktivní v tom smyslu, že v rámci svého dění dá vzniknout zvláštní jeho „odbočce“ v nějaké akci, a za druhé že touto akcí se zaměří za tento svůj rámec, tj. mimo sebe, za sebe. Tímto způsobem se událost ustavuje jako subjekt (resp. se v rámci události jako celku ustavuje subjekt jako její specifická meontická složka) a zároveň to, k čemu se svou akcí zaměřuje, se pro ni stává předmětem, objektem její aktivity. (Od latinského slovesa *transgredior*, jež souvisí se slovem *gradus* = stupeň.) Na rozdíl od transeunce (*tranience*) je *transgrese* krokem nejen kupředu, ale také výš, tj. nejen k uskutečňování vlastní budoucnosti, ale k zásahu do budoucnosti jiných událostí, pravých nebo nepravých.

Událost

Na rozdíl od představ a pojetí starých Řeků se dnes zdá všechno ukazovat na to, že svět není založen na žádných neměnných ARCHAI (principech, počátcích, např. elementech), nýbrž na dění, že celá svět je mnohotvárným děním. Toto dění však není jedním velkým procesem, ale ani hromadou, agregací navzájem nesouvislých změn, ale má povahu událostí. Každá událost má svůj počátek, průběh a konec, a proto je v tom smyslu vnitřně sjednoceným kusem událostního dění, mohli bychom říci „kvantem“ dění. Od takových „pravých“ událostí musíme odlišovat události „nepravé“, které nejsou sjednoceny zevnitř, nýbrž zvenčí, tj. jsou zakládány, uspořádávány, udržovány a také vnímány a zaznamenávány jakožto události někým zvenčí (obvykle určitou skupinou jedinců). Rozhodující schopností událostí, která jim umožňuje participovat (podílet se) na světovém dění, je jejich reaktivita (a ovšem také ta jejich vlastnost, že na ně může být ze strany jiných událostí také reagováno).

Univerzálie

Původně obecnosti, které sice nelze ztotožnit se žádnými jednotlivinami, ale které vystihují to, co určitém jednotlivinám je společné. Hlavním problémem se stalo, zda tyto obecniny mají vlastní skutečnost, anebo zda jsou jen v naší mysli. Spor o univerzálie se vyostřil ve středověku do té míry, že vznikly dva hlavní směry (vedle pokusů o odlišné a snad i smírné řešení), na jedné straně tzv. realisté, kteří trvali na skutečnosti obecnin (*universalia sunt realia*), a potom ti, kteří jakoukoliv skutečnost obecnin odmítali (*universalia sunt nomina*). Základní chybou krajních nominalistů bylo, že nerozlišovali mezi jménem jakožto skupinou písmen nebo zvuků (*flatus vocis*) a mezi pojmy a zejména myšlenkovými modely (intencionálními objekty). Základní chybou realistů bylo zpředměťování všeho, o čem lze myslet, jako věci (*res*), neboli redukované chápání skutečnosti.

Univerzita

Nejstaršími předchůdkyněmi univerzit byly filosofické školy (např. pythagorejci, platónská Akademie, aristotelský PERIPATOS apod.). Tradice se udržela přinejmenším do konce starověku a počátku středověku, později byla připamatována a obnovována v různých středověkých školách, na které pak navázaly první „univerzity“, které ovšem původně nenesly toto jméno (nejčastěji se mluvilo o „studium generale“, ale byla i jiná jména). Podobně jako u slova „universum“ je základem latinský obrat „ad unum vertere“; mínilo se tím dvojí, jednak jednota a spolužití učitelů a žáků, jednak sjednocenost či potřeba a nutnost sjednocování a udržování v jednotě různých oborů vědění a poznávání, jež na univerzitách byly pěstovány a jež od samého počátku měly tendenci se osamostatňovat (jak to známe velmi dobře z dnešního stavu).

Univerzum

Něco jako sjednocený svět, tj. svět chápaný jako jednota nebo alespoň jako něco k jednotě směřujícího, uspořádávaného. [Z latinského: ad unum vertere = uváděti v jedno(tu).]